

Pető Andrea

A magyar büntetőjog szovjetizálása: egyéni közvetítők és intézmények (1945–1961)*

„A szovjet büntetőjog mai feladata a szocializmus megvédése és a kommunizmus építése; a mi büntetőjogunk feladata a proletárdiktatúra megvédése és a szocializmus építése. […] Ahhoz, hogy új büntetőjogunk egészét jól alkossuk meg és a gyakorlatba sikerrel vigyük át, elengedhetetlen, hogy megismerjük a marxista–leninista büntetőjog-tudományt, amelynek a szovjet büntetőjogászok a legkiválóbb művelői" – adta ki a szakmai ukázt a magyar jogászok legfontosabb szakmai folyóiratában, a *Jogtudományi Szemlé*ben a szakmának Szabó Imre (1912–1991).[1] Szabó Beregszászon született, és Prágában végezte a jogi egyetemet. Amikor Kárpátalja magyar fennhatóság alá került, internálták, majd munkaszolgálatra hívták be. 1945-től az akkor nagyon ritka orosz nyelvtudással és az Andrej Visinszkij-féle szocialista jogi normatizmus elkötelezett képviselőjeként Budapesten az Igazságügyi Minisztériumban dolgozott a kodifikációs osztályon, majd az MTA Jogtudományi Intézetének volt az igazgatója 1955–1981 között. Szabó sikeres és elismert volt jogi pályáján, amit a rendszerváltás sem tört meg, és kulcsszerepet játszott a magyar büntetőjog szovjetizálásában.

Hogyan történt a magyar büntetőjog szovjetizálása, mennyire volt sikeres, volt-e bármilyen szakmai vagy politikai ellenállás, melyek voltak a legfontosabb színterek, valamint kik voltak a szereplők?[2] A tanulmány a magyar büntetőjogi rendszer átalakítását vizsgálja, hogy betöltsön egy a szakirodalomban megtalálható hiányt. A szakirodalom egy része azt elemzi, hogy a második világháború után felelősségre vont háborús bűnösöket és a kollaborációt hogyan kezelte az igazságügyi rendszer az adott országban.[3] A szakirodalom másik része a szovjet csapatok által megszállt Kelet-Európa szovjetizálását vizsgálja, amely eddig elsősorban az ellenzéki pártok felszalámizálását, gazdasági kizsákmányolását és a rendőrállam kiépítését elemezte. A szovjetizálás fogalma folyamatos, egyre erősödő, egyirányú tendenciát jelent, amely a Vörös Hadsereg második világháborús katonai győzelmétől addig tart, amíg a Szovjetunió meggyengül és széthullik.[4] Ebben az értelmezésben, amelyben a

---

* A tanulmány a Közép-európai Egyetem *„Socialist Intermediaries: the Institutions and Practice of Transnational Communism"* (2016–2017) projekt keretében készült a CEU kutatási szabadság ösztöndíja (2017–2019) támogatásával.

1 Szabó Imre: *A szovjet szocialista büntetőjog alapelvei*. Jogtudományi Közlöny, 5. évf. (1950) 11–14. sz. 372–378.

2 Jogi szempontból lásd: Marczali, Tibor Arthur: *Criminal Law in Communist Hungary*. Slavic Review, vol. 23. (1964) No. 1. 92–102.

3 A népbírósági folyamatról lásd: Barna, Ildikó – Pető, Andrea: *Political Justice in Budapest after World War II*. Budapest – New York, 2015.

4 A balti országok szovjetizálásáról lásd: Ackermann, Felix – Urbansky, Sören: *Reframing Postwar Sovietization: Power, Conflict, and Accommodation*. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, vol. 64. (2016) No. 3. 353–362.

szovjetizálást egyirányú folyamatként határozzák meg, amely a szovjet mintát exportálja a szovjetizálás tárgyai, a szovjet állam perifériáján lakók felé, a téma kutatói kevéssé vizsgálták azt, hogy az egyes intézményi kulcspozíciókban lévő közvetítők, akik a szovjet megszállók és a magyar intézményrendszer között kommunikáltak, hogyan viselkedtek, milyen értékeket közvetítettek, hogy változtatták a nézeteiket a különböző hatalmi konfliktusokban.

Ez a tanulmány összekapcsolja a szovjetizálás folyamatának vizsgálatát a büntetőjog átalakulásának vizsgálatával Magyarországon, mert a két folyamat alapvetően összefügg. A „mi a jó és a rossz”, és a „mit hogyan és miért büntet az állam” kérdése meghatározza a társadalom értékrendszerét, ezért különösen izgalmas a vesztes második világháború után ennek a folyamatnak a magyarországi áttekintése.

A kutatás azonban komoly forráshiánnyal küzd. Az Igazságügyi Minisztérium törvény-előkészítő osztálya iratai között nem találhatók meg a népbírósági törvény különböző vázlatai. Egyáltalán sehol sincsenek hozzáférhető dokumentumok arról, hogyan alakult ez a különleges magyar büntető törvénykezés, így első lépésként csak a kiépülő rendszer leírása lehetséges. Az orosz levéltárakban pedig a kutatás egyre nehezebb, egyes témákban szinte lehetetlen.

A jogszolgáltatás elit, jó önérdek-érvényesítő képességgel rendelkező szakma, amely mélyen beágyazott az adott társadalomba, ezért átalakításának vizsgálatából sokat megtudhatunk az adott társadalomról. Ahogy az igazságszolgáltatás szovjetizálásának egyik kutatója írta: „Egy szovjet vezető büntetőjogi szakember a szerzőnek elmondta, hogy a különböző köztársaságokban [a megszállt Kelet-Európában – P. A.] megtalálható különbségek nem az egyes köztársaságok jellemzőire reflektálva alakultak úgy, ahogy, hanem a különböző országok jogászprofesszorainak előítéletei és elméletei miatt, akik az adott jogszabályt előkészítő bizottságokban dolgoztak.”[5] Ezért is érdekes elemezni a magyar kulcsszereplőket, életútjukat, hogy a magyar büntetőbíráskodás szovjetizálódásának folyamatát értékelni tudjuk.

Magyarország abból a szempontból különleges Közép-Európában, hogy a náci Németország szövetségeseként nem volt emigrációban élő kormánya, ezért a felelősségre vonás folyamatát az osztrák, német és olasz esetekhez kell hasonlítani, ahol a jogász szakma szintén aktívan részt vett a holokauszt végrehajtásához szükséges jogi lépések kidolgozásában.[6] A személyes felelősség megállapításánál a szovjet laikus népbírósági rendszert vették át Magyarországon is.[7] Abban a folyamatban, hogy a magyar népbíráskodás némileg más utat járt be, mint a többi ország, döntő szerepük volt a korábban a Szovjetunióban emigrációban élő jogászoknak, akik ugyan a szovjet hierarchiában alacsony helyet foglaltak el, mégis komoly hatásuk volt a magyar igazságügyi folyamatok alakítására. Ebben az átalakításban részt vettek a törvénykezők, a tanácsadók, illetve a rendszert működtető jogászok: ügyvédek, ügyészek és bírók is. A magyar igazságügyi rendszert működtető emberek egyrészt az intézményi gyakorlatok és elvek folyamatosságát képviselték, valamint új emberek is kerültek a rendszerbe új értékekkel és képzettséggel, a régiek pedig, ha megtehették és meg is

[5] Maggs, Peter B.: *Unification of Law in Eastern Europe*. The Amercian Journal of Comparative Law, vol. 16. (1968) No. 1–2. 121.

[6] Az ügyvédek átvilágításáról lásd: Pető, Andrea: *"I switched sides". Lawyers Creating the Memory of Shoah in Budapest*. In: Pauković, Davor – Pavlaković, Vjeran – Raos, Višeslav (eds.): Confronting the Past. European Experiences. Zagreb, 2012. 223–235.

[7] A hasonló összetételű csehszlovák népbíróságról szóló elnöki dekrétum vonatkozó részét lásd: Szarka László (szerk.): *Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában, 1944–1949*. Komárom, 2005. 111–112. Köszönöm Bencsik Péternek, hogy erre felhívta a figyelmemet.

akarták tenni, igyekeztek idomulni az új politikai rendszer elvárásaihoz. A tanulmány ezt a folyamatot vizsgálja, először áttekintve a két elemzési keret, a második világháború utáni felelősségre vonás történetének és a szovjetizálásnak az irodalmát, majd a kulcsszereplők életét elemezve egyes jogalkotási eseteken keresztül bemutatja, hogyan zajlott a magyar büntetőbíráskodás szovjetizálása. Ennek a folyamatnak a vizsgálata ma két okból is fontos. Egyrészt a jelenleg átalakuló, 1945 után kialakított világrend válságával az „emlékezetpolitikai biztonság” *(„mnemonic security”),* a hegemón emlékezési forma identitásképző erejével geopolitikai tényezővé válik.[8] A 2010 utáni magyarországi emlékezetpolitikai fordulat a népbíróságok elemzésénél a közvetlen szovjet, illetve kommunista hatást mutatták ki, és ezzel megkérdőjelezték ítéleteik legitimitását.[9] Az „emlékezetpolitikai biztonság” jegyében indított kutatások célja a felelősségre vonás legitimitásnak megkérdőjelezése, a magyar kettős áldozatiság mítoszának további terjesztése, ezért is fontos a jogi folyamat kritikai áttekintése. Másrészt a mai Magyarországon külön is tanulságos lehet egy korábbi jogi paradigmaváltás folyamatának az elemzése.[10]

A magyar igazságszolgáltatás szovjetizálásának intézményei

A szovjetizálás első eszköze a fegyverszüneti szerződésben 1945. január 20-án felállított Szövetséges Ellenőrző Bizottság volt, amelynek élén a szovjet Vorosilov marsall állt. A bizottság a békeszerződés hatályba lépéséig működött, és a kormányzati együttműködést segítette, elsősorban a technológia és a biztonság területén.[11] A SZEB iratai az orosz levéltárakban alig kutathatók, ezért csak a vázlatos angol és amerikai jegyzőkönyvek, illetve visszaemlékezések alapján rekonstruálható a működése.[12] A kezdeti időkben még az sem volt világos, hány szovjet képviselő tartózkodik SZEB-es státuszban Magyarországon, de 1945 nyarára konszolidálódott a működése. A szovjet elnökség mindig egyértelművé tette a helyzetet a felek egyenrangúságáról folytatott vitákban. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány igazságügyi miniszterének, Valentiny Ágostonnak a működése folyamatosan a szovjet kritikák kereszttüzébe került, elsősorban a háborús bűnösök elleni eljárásról vallott nézetei miatt. Valentiny 1945. június 27-én ki akarta emelni ezt a politikailag kulcsfontosságú folyamatot az Igazságügyi Minisztérium hatásköre, így a SZEB ellenőrzése alól is. Ezt az orosz nagykövet, Georgij Puskin szóvá tette, így a kormányfő nem írta alá Valentiny javaslatát.[13] Az 1945. júliusi kormányátalakításnál a baloldali pártok szerepe nőtt, a szociáldemokrata Ries István (1885–1950) lett az igazságügyi miniszter. Az 1919-es Tanácsköztársaságban aktív szerepet játszó, tapasztalt és elkötelezett jogász, aki a népbiztosperben volt védő, kisebb megingással végig együttműködő volt a szovjetek által támogatott kommunistákkal, példá-

[8] Mälksoo, Maria: *Memory must be Defended: Beyond the Politics of Mnemonical Security*. Security Dialogue, vol. 46. (2015) No. 3. 221–237.

[9] Az emlékezetpolitikai fordulatról lásd: Pető, Andrea: *Roots of Illiberal Memory Politics: Remembering Women in the 1956 Hungarian Revolution*. Baltic Worlds, vol. 10. (2017) No. 4. 42–58.

[10] Pető, Andrea: *Hungary's Illiberal Polypore State*. European Politics and Society Newsletter, vol. 21. (2017) No. 4. 18–21.

[11] Földesi Margit: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon. Visszaemlékezések, diplomáciai jelentések tükrében, 1945–1947*. Budapest, 1995.

[12] Vida, István – Cseh, Gergő Bendegúz (eds.): *Documents of the meetings of the Allied Control Commission for Hungary 1945–1947*. Budapest, 2000.

[13] Cseh Gergő Bendegúz*: Amerikai és brit részvétel az olaszországi, romániai, bulgáriai és magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságok tevékenységében (1943–1947)*. PhD disszertáció. Budapest, 2009. 133–134.

ul a szovjet típusú alkotmány elfogadásában. A SZEB szovjet tagjainak a Belügyminisztérium megszerzése volt a prioritás a koalíciós időkben, az Igazságügyi Minisztérium megmaradt a kommunistákkal együttműködésre hajló szociáldemokraták kezén. A SZEB tevékenységének középpontjában a gazdasági ellenőrzés, a jóvátétel és a belpolitika azon része állt, amely közvetlenül vezetett a kommunista párt politikai hatalmának növekedéséhez. A szovjetizálás alapdokumentuma az *Isztocsnyik* 1995/4. számában publikált Majszkij terv, amely a Vörös Hadsereg által megszállt országok fokozatos szovjetizálását tűzte ki célul, a kulcsminisztériumokba megbízható kommunista kádereket ültetve.

A háborús bűnösök esetében, amely gyakran szerepelt a napirenden, a nyugati megszállási övezetbe menekült prominens személyek kiadását szorgalmazták a szovjetek. A mintegy negyedmillió magyar (hadifogoly és kényszermunkára elhurcolt civil) repatriálását a szovjetek, ahol tudták, akadályozták, sejtve, hogy a közelgő választásokon nem feltétlenül a szovjet hatalom hívei lesznek.[14] A SZEB esetében az angol és az amerikai képviselők jogköre szűk volt, a magyar kormányzati szervekkel hivatalosan csak a szovjeteken keresztül léphettek kapcsolatba, így érdemi működésük a bizottsági ülésezés volt. Az angol és amerikai képviseletet elsősorban a gazdasági és katonai ügyek érdekelték, a jogszolgáltatást belpolitikai ügynek tekintették, és így a mandátumukat szűken értelmezve nem vettek részt a belpolitikai vitákban. Itt a kezdeményezői és döntőbírói szerep a szovjetekre hárult.[15]

A büntetőjog szovjetizálásának (az értékrendszer, az intézményrendszer, a működési mechanizmus és személyi állomány átalakításának) fő eszköze a népbíróságok felállítása volt. A csehszlovák és a lengyel esetben az emigráns kormányok is hiába igyekeztek a szovjet mintára (a korábbi igazságügyi rendszeren kívül) működő népbíróságok létrehozását megakadályozni.[16]

A népbírósági törvény történetének elemzése összekapcsolja a nemzetközi szerződések követelményeit a háborús bűnösök felelősségre vonásáról, a hosszú távú szovjet geopolitikai célokat, valamint a helyi intézményi és jogszolgáltatási viszonyok átalakítását. A szovjetizálás úgy történt, hogy a meglevő, nemzeti szintű joggyakorlatot kívülről ellenőrizték, illetve új, szovjet hatásra megírt és elfogadott törvényeket hoztak. A Horthy-Magyarország politikailag, katonailag, gazdaságilag összeomlott. Ennek az összeomlásnak alapvető része volt az az erkölcsi válság, amely abból következett, hogy a jogász szakma és a jogszolgáltatás asszisztált az állami diszkriminációhoz, sőt egyes állampolgárok biztos halálba küldéséhez.[17] A rendkívüli kormányzásról szóló 1939:II. törvény a zsidó állampolgárok elleni törvényekkel párhuzamosan ellehetetlenítette a jogrendszert. A jogrendszer helyreállítását az átvilágítás, a szakmai ellenőrző bizottságok felállítása volt hivatva ellátni. A hatalmas anyag elemzésre vár, de a népbírósági tárgyalásokon a női vádlottak ügyvédei igazolási anyagainak elemzéséből kiderült, hogy ez a folyamat rendkívül ellentmondásosan, a személyes kapcsolatok minőségétől és az érdekérvényesítési képességektől függően zajlott.[18]

---

14 Cseh: *Amerikai és brit részvétel,* 149.

15 Cseh: *Amerikai és brit részvétel,* 148.

16 Grzybowski, Kazimierz: *Continuity of Law in Eastern Europe*. The American Journal of Comparative Law, vol. 6. No. 1. (1957). Az 57. oldalon a 47. lábjegyzet idézi a jogszabályokat.

17 Erről bővebben lásd: Joerges, Christian – Ghaleigh, Navraj Singh (eds.): *Darker Legacies of Law in Europe: The Shadow of National Socialism and Fascism over Europe and its Legal Traditions.* Portland, 2003. A gazdasági törvénykezés elemzése, ami a szovjet megszállásból és a gazdasági reformból következik, most nem képezi az elemzés tárgyát.

18 Pető Andrea: *A női háborús bűnösök ügyvédjei.* In: Molnár Katalin (szerk.): Társadalom, demokrácia, szolidaritás. Tanulmánykötet Kozáry Andrea tiszteletére. Budapest, 2013. 158–165.

A magyar népbírósági eljárás különlegessége az, hogy – jelentős antifasiszta ellenállás hiányában – a népbírósági törvény a népbírósági folyamatokat az újraalakuló pártok „demokratikus” kontrollja alá helyezte. Az 1945 után munkájukat újrakezdő és a Szovjetunió bábáskodásával koalíciót alakító pártok (Független Kisgazdapárt, Nemzeti Parasztpárt, Szociáldemokrata Párt és a Magyar Kommunista Párt) pedig szükségszerűen a politikai folyamatosságot képviselték: ez rányomta bélyegét a jogi végzettséggel nem rendelkező pártdelegáltak tevékenységére, arra, miként értékelték az ügyeket a népbíróságokon. A népbíróság működését pedig leginkább a Magyar Kommunista Párt antifasiszta hagyománya határozta meg. A párt a „demokrácia-diskurzust” magának kisajátítva kíméletlen ideológiai harcot kezdett az olyan elkövetőkkel szemben, akiknek eltávolítása az osztályharc szempontjából is hasznosnak tűnt. Ezzel szemben a pártpolitikai palettán a jobboldali gyűjtőpárt helyzetében megjelenő FKGP képviselői felléptek az enyhébb büntetésért és a törvényesség fokozott betartásáért.[19]

Az első népbírósági ítéletet 1945. február 4-én hozták meg, két keretlegény perében: 124 munkaszolgálatos haláláért ítélték el őket.[20] (Az ország április elején szabadult fel teljesen.) Maga a rendelet, amely a népbíráskodást szabályozta (81/1945. ME), másnap jelent meg a *Magyar Közlöny*ben. Az ügyben ítélkező hadbírónak, Major Ákosnak nem volt meg a szükséges jogi képesítése, tehát a perben nem is ítélkezhetett volna. Visszaemlékezésében, saját felelősségét csökkentendő, Major azt állítja, hogy a halálos ítéletet az 1944 októberében a moszkvai emigrációból visszatért Vas Zoltán, akkor Budapest közellátási biztosa nyomására hozta meg.[21] Arról nem ír, hogyan született meg a rendelet. Ez volt az egyetlen kivégzés Budapesten, amely nyilvánosan zajlott le. Magyarországon hiányzott az a fegyveres partizánmozgalom, amely például Olaszországban tömegesen végezte ki a háborús bűnösöket.[22] A szovjet példa alapján megtartott nyilvános kivégzés budapesti rendezői megrémültek a nagy tömeg lincselésgyanús reakcióitól, az éljenzéstől és a holttestek vandalizálásától.[23] A további kivégzéseket ellenőrzött térben, a megfelelően kiválogatott közönség bevonásával tartották, és a sajtó részletesen beszámolt azokról.[24] Ugyanez volt a helyzet az első háborús bűnös perek esetében a szovjetek által felszabadított más területeken is: az 1943 júliusában Krasznodarban és Harkovban lezajlott per a megfigyelőket erősen emlékeztette a korábbi koncepciós perekre, ráadásul nyilvános kivégzésekkel végződött, ami az eseményt megtekintő több tízezer krasznodari lakosban felkeltette a német megszállás korszakának emlékét, hiszen akkor tartottak utoljára nyilvános kivégzéseket.[25] Ez jól mutatja a

[19] Erről bővebben lásd: Izsák Lajos: *Pártok és politikusok Magyarországon 1944–1994*. Budapest, 2010.

[20] Karsai Elek (szerk.): *„Fegyvertelen álltak az aknamezőkön...” Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon I–II*. Budapest, 1962.

[21] Major Ákos: *Népbíráskodás, forradalmi törvényesség*. Budapest, 1988. 123.

[22] Nyilvános kivégzésekre Magyarországon a háborús hadi helyzet kivételével az első világháború utáni polgárháborúban került sor. A nyilvános kivégzés már a 19. század közepén is barbár cselekedetnek számított, és a Csemegi-kódex igen megszigorította a halálbüntetés kiszabásának lehetőségét, amire ritkán is került sor.

[23] A szemtanú elmondta, hogy a kivégzettek testét a nézők botokkal verték. S. I.-vel, a politikai rendőrség tagjával készült interjúm, 2007. augusztus 6. Budapest.

[24] A kivégzésekről lásd: Pető Andrea: *Death and the Picture. Representation of War Criminals and Construction of a Divided Memory about WWII in Hungary*. In: Pető, Andrea – Schrijvers, Klaartje (eds.): Faces of Death. Pisa, 2009. 39–57.

[25] Kochavi, Arieh J.: *Prelude to Nuremberg. Allied War Crimes Policy and the Question of Punishment*. Chapel Hill, 1998. 64. A szovjet jogi rendszerről és az első perekről lásd: Prusin, Alexander

büntetőjog szovjetizálásának problémáit, hiszen ugyan megpróbálták a szovjet példát a kivégzéseknél alkalmazni, de az már a szovjet rendszerben se működött. E bizonytalankodásnak az lett az eredménye, hogy a kivégzett magyar háborús bűnösöket krisztusi pózban fényképezték, s ez a mártíromságukat erősítette meg, nem pedig azt a tervezett antifasiszta üzenetet, hogy ezek a háborús pusztításért felelős emberek bűnözők voltak.[26]

A népbírósági törvény meghozatalára egyrészt azért volt szükség, mert a nagy, precedensértékű ügyekben csak így lehetett felelősségre vonni azokat, akik a parancsokat adták: azt az érvet, hogy „parancsra cselekedtek", csak ezzel a jogi kerettel lehetett elutasítani, e nélkül csak nehezen lehetett volna elítélni a Horthy-rendszer háborúért felelős politikai és katonai elitjét.[27] Másrészt a jogi abszurdumot, hogy az 1945. évi VII. törvény kihirdetéséig, tehát 1945 szeptemberéig csak rendeletekkel szabályoztak egy ilyen horderejű kérdést, a készülő békeszerződés nyomására is meg kellett szüntetni.[28]

A népbíróságok működése esetében kimutatható folytonosság a korábbi magyar jogszabályokkal. A népbíróságok a népbírósági törvény elfogadásáig a korábban is érvényes szabályok szerint működtek: a korábbi büntetési tételeket, mint például az 1921. évi III. törvényt (az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről) nem úgy alkalmazták, ahogy azt 1921-ben tervezték, azaz a kommunisták ellen, hanem éppen a nyilasok ellen. A másik jogi előzmény az, hogy 1914-ig működtek esküdtbíróságok Magyarországon, tehát a népbíróságokkal tulajdonképpen megpróbáltak visszanyúlni egy korábbi hagyományhoz, miközben az intézmények és a szereplők megfeleltek az új politikai rendszer követelményeinek.

A népbíráskodás elveinek jogi szabályozása és gyakorlata ezen az ellentmondásos úton a szovjet nyomás és a meglevő rendszer ellenállása közötti feszültséggel haladt a továbbiakban is. Amikor a szovjet csapatok bevonultak valahova, ott a népbíróságnak azonnal el kellett kezdenie a működését. Ahol ez nem történt meg, többek között azért, mert senki nem akarta vállalni a népbírói tisztséget (inkább anyagi, mint politikai okok miatt, hiszen egy népbírónak nem lehetett jól fizető ügyvédi praxisa), ott a szovjet parancsnok magához rendelte a magyar elöljárót, és közölte vele, hogy ha valaki nem vállalja ezt a feladatot, az szabotázsnak minősül.[29]

A társadalmi és politikai klíma, következésképpen a jogalkotás is egészen más volt 1945-ben, mint 1946-ban vagy 1947-ben. Az 1945-ös népbírósági törvény kapkodva összedobott törvény volt. A népbíróságok működését idővel egyre inkább szabályozták és szigorították. A szabályozás a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi VII. törvény elfogadásával kezdődött, amelyben megjelent a „demokráciael-

Victor: *Fascist Criminals to the Gallows. The Holocaust and the Soviet War Crimes Trials December 1945–February 1946*. Holocaust and Genocide Studies, vol. 17. (2003) No. 1. 1–30.; Penter, Tanja: *Local Collaborators on Trial*. Cahier du Monde Russe, vol. 49. (2008) No. 2–3. 341–364.

[26] Pető: *Death and the Picture,* id. mű.

[27] Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 81/1945. ME. számú rendelete a népbíráskodásról kimondja: „...akik a magyar népet ért történelmi katasztrófa okozói, illetve részesei voltak, mielőbb nyerjék el büntetésüket..." A „háborús bűnöst" a 13. § határozta meg, míg a „népellenes bűntett" meghatározása kifejezetten a közhivatalokat betöltőkre (országgyűlés tagja, vezető állású közalkalmazott) vonatkozott.

[28] A folyamatról lásd: Zinner Tibor: *Háborús bűnösök perei. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások 1945–1949*. Történelmi Szemle, 28. évf. (1985) 1. sz. 118–140.

[29] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) XIX-E-1-l. X. Népbírósági anyag. 1. doboz. 657/45. Heves megyei főispán levele, 1945. április 16-i levél az Igazságügyi Minisztériumba.

lenes kijelentés” igen tág kategóriája. Ekkor megváltozott a jogi helyzet: a népbíróság a nagypolitikai sakkjátszmák végrehajtója lett. Majd a működésének szigorítása az 1947-es népbírósági törvénnyel folytatódott, amikor is eljárási utasítással szabályozták a népbíróságok működését.[30] A Budapesti Népbíróság utolsó ítélete a Rajk-per volt 1949-ben.[31] Az 1956-os forradalom után – már egészen más célokkal – az 1957. évi 25. és 34. számú, a népbírósági tanácsokról szóló törvényerejű rendeletek újból felállították ezt a szervezetet.

A szovjetizálás egy lépcsője ebben a szigorodó népbírósági törvénykezési folyamatban kivételesen jól dokumentált.[32] A katonák kivételes státusza a számonkérésnél komoly szakmai vitákat generált a népbírósági törvény előkészítésénél. Az Igazságügyi Minisztérium törvényelőkészítő osztályának anyagai között fennmaradt az a dühös levélváltás, amelyben a régi hivatásos katona, Vörös János honvédelmi miniszter a katonák kivételes, a népbíróság jogkörén kívül maradó helyzetének megtartása mellett érvelt.[33] A külön katonai törvénykönyv létrehozásával ez a kérdés megoldódott. Az 1930-as első, önálló magyar katonai büntetőkódex védelme nem sokáig volt tartható a szovjetizálás során. Ennek módosítására reformbizottságot hívtak össze. A nem hozzáférhető Schultheisz-hagyaték alapján írt PhD dolgozat idézi az 1948. március 3-án e témában lezajlott szakmai megbeszélést. Itt a büntetőjogász szakma kiválóságai, például Auer György, Bacsó Ferenc, Rácz György, Kádár Miklós még csak szükséges reformról beszéltek, de a parlamenti bizottsági, majd a plenáris vitában politikai okokból, miszerint az 1930-as törvény a horthyizmus szellemét tükrözi, már új törvénykönyvet javasoltak.[34] Az 1948. évi LXII. törvény vitájában a szegedi jogász, Schultheisz Emil is részt vett, és javasolta, hogy azzal a gumidefinícióval, miszerint „katonai bűntett vagy vétség az a bűncselekmény is, amit más törvény annak nyilvánít”, szüntessék meg a katonák különleges jogállását, és ezzel utat nyitottak a katonák elleni koncepciós pereknek. Ez alapján világos, hogy a politikai hatalmi akarat és a személyes karrierérdekek felülírták a döntéshozatal alsó szintjén még képviselhető szakmai álláspontot.

A szovjetizált büntetőjog kiépítése: a közvetítők

A szovjetizálás történetét eddig a szakirodalom a Szovjetunióból Magyarországra érkezett tanácsadók történetének feldolgozásaként határozta meg, amelyben a magyar szereplők és intézmények kollaborációja, illetve csendes ellenállása nem kapott nagy szerepet.

A szovjet tanácsadókkal kapcsolatos kutatásokat a hidegháború geopolitikai és biztonságpolitikai kerete és a szovjet korszakra vonatkozó orosz levéltárak nehezen kutathatósága határozza meg. Eddig elsősorban a nemzetbiztonság és a fegyveres testületekben 1945 után dolgozó szovjet állampolgárok anekdotikus jelenlétére vonatkozó, gyakran sztereotip ismeretek voltak csak elérhetők. (Ezt a forgatókönyvet követi a budapesti Terror Háza Múzeum „Szovjet tanácsadók” terme is.) Ahogy 1989 után a levéltárak részben vagy egészben megnyíltak, úgy kezdődött el annak a komplex jelenségnek a vizsgálata, hogy milyen szakmai kapcsolatok jöttek létre, és azok hogyan alakultak a Szovjetunió és a befolyási övezetébe

---

[30] 1947. évi 34. törvény. Bővebben lásd: Zinner: *Háborús bűnösök perei,* id. mű. A törvény célja az „egységes joggyakorlat kialakítása” volt. MNL OL I-F-35.

[31] Erről bővebben lásd: Pető Andrea: *Rajk Júlia*. Budapest, 2001.

[32] Farkas Ádám: *Requiem a magyar nemzeti katonai büntetőjogért. Avagy adalékok a hazai katonai büntetőjog szovjetesítésének történetéhez.* Kézirat. http://blszk.sze.hu/images/Dokumentumok/diskurzus/2012/k/farkas.pdf

[33] MOL XIX-E-1-l, 1. Doboz, Ta 1290/1945 1945. május 3. Vörös János hadügyminiszter levele: kérelem, hogy a katonaság ne kerüljön külön bíróság hatálya alá háborús bűntettek elkövetése miatt.

[34] Farkas: *Requiem,* 47–49.

tartozó országok között. Ebben a folyamatban kulcsszerepet játszottak a tanácsadók, illetve a szakértők. A kérdést feldolgozó Baráth Magdolna a hozzáférhető magyar és orosz források tanulmányozása után bemutatja, hogy más szakértők és tanácsadók érkeztek 1945–1948, 1948–1953, 1953–1956 között, 1956-tól az 1960-as évekig, majd azt követően.[35] A tanácsadók első csoportja a rendőrség és a kémelhárítás kötelékében dolgozott. Ezt követik aztán az élet minden területén megjelenő szovjet szakemberek, akik mint ipari kémek, beépített komisszárok, szakértők és közvetítők a maguk módján részt vettek az ország szovjetizálásában. A tanácsadók száma a befolyásukhoz képest lényegesen kisebb, de mivel közvetlenül a szovjet nagykövetségnek jelentettek, kiváló kapcsolatrendszerükkel alapvetően meghatározták a folyamatokat.

A kevés számú és mérsékelt helyismerettel rendelkező szovjet tanácsadók mellett a magyar büntetőjog 1945 utáni átalakításában látszólag csak négy elméleti büntetőjogász játszott kulcsszerepet: Kádár Miklós, Schultheisz Emil, Losonczy István és Bojta Béla. Ők voltak láthatók: írták a tankönyveket, vezették a tanszéket, választották ki a doktoranduszokat és hagyták jóvá a témáikat, szerkesztették a szakfolyóiratokat és vettek részt a törvények előkészítésében. Ők ismertették a témában a Szovjetunióban megjelent szakirodalmat és szerveztek hazai és nemzetközi konferenciákat.

A négy elméleti jogász szakmai pályájának kezdete alapvetően eltér egymástól 1945-ig, hogy aztán egy irányba haladjon. Kádár Miklós (1904–1971) zsidó származása miatt hamar bekapcsolódott az antifasiszta mozgalomba. 1945 után kiemelkedő szerepet játszott a népi igazságszolgáltatás kiépítésében. Az Országos Ügyvédi Tanács elnöke, a Budapesti Ügyvédi Kamara főtitkára (1946–1949). 1949-től az ELTE jogi karán a büntetőjogi tanszék tanszékvezetője, a legfontosabb szakmai szakfolyóirat, a *Jogtudományi Közlöny* felelős szerkesztője (1946–1971). Kádár volt a *Szovjet büntetőjog és eljárás*[36] című egyetemi jegyzet egyik szerzője Losonczy Istvánnal és Schultheisz Emillel együtt. Schultheisz Emil (1889–1993) maga hivatásos katona volt, majd 1940-től Szegeden jogász professzor. A felszabadulás után volt mit feledtetnie a korábbi szakmai működéséből a kiépülő új rendszerrel, hogy megőrizhesse egyetemi pozícióját. Az 1948. évi LXII. törvény, vagyis a háború utáni új, önálló, elkülönült katonai büntető törvénykönyv megalkotásában ő is részt vett. Losonczy István Pécsett végzett, belépett a Horthy államapparátusába, és a Hóman Bálint-féle törvényelőkészítő bizottságban dolgozott. Az akkor kevés szakmai presztízzsel rendelkező büntetőjogból tankönyvet írt, és a legfiatalabb egyetemi tanárnak nevezték ki 1940-ben a Pécsi Egyetemre. Büntetőjogászként részt vett a szovjet minta meghonosításában. Mindhármuk közös jellemzője, hogy nem tudtak oroszul, de rendelkeztek jogászi képzettséggel, sőt Schultheisz és Losonczy esetében korábbi, 1945 előtti jogászi és egyetemi oktatói karrierrel is.

Az elmélet mellett a gyakorlati megvalósításban Bojta Béla (1889–1969) volt a kulcsszereplő, aki a szegedi tudományegyetemen szerzett jogi doktorátust. Ügyvéd lett, több baloldali személy védelmét ő látta el, többször letartóztatták, de megszökött. Debrecenben az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökségi államtitkára. Megszervezte a Népbíróságok Országos Tanácsát, amelynek bírája, majd 1948-ban elnöke lett. A *Népbírósági Döntvénytár* szerkesztője 1946–1949 között. A NOT élére Rákosi Mátyás utasítására nevezték

35 Baráth Magdolna: *A szovjet tényező. Szovjet tanácsadók Magyarországon*. Budapest, 2017. A könyvről szóló recenziómat lásd: Gesta, 16. évf. (2017) 68–70.; angolul: Hungarian Historical Review, vol. 7. (2018) 1. sz. 132–137.

36 Kádár Miklós – Losonczy István – Schultheisz Emil: *Szovjet büntetőjog és eljárás*. Budapest, 1952.

ki, a tisztségben Major Ákos korábbi hadbírót váltotta. Bojta kinevezése ellen Domokos József emelte fel a szavát, aki a harmincas években Rákosi egyik védőügyvédje volt. Most már mint Magyarország legfőbb ügyésze (1945–1953), később (1954–1958) pedig a Legfelsőbb Bíróság elnöke, Domokos 1948. május 30-án személyes hangú levében tiltakozott Major Ákos mellőzése miatt. Major eltávolítását méltánytalannak és sértőnek nevezte. Továbbá levelében szerepel: „Bojtát magánélete sem teszi alkalmassá arra, hogy […] hogy elnök legyen.” Majd felteszi a kérdést: „Helyes dolog-e egy nem-kifogásolt keresztény helyébe egy kifogásolt zsidót helyezni?” Miután 1949-ben a Népbíróságok Országos Tanácsa megszűnt, Bojta a Legfelsőbb Bíróság tanácselnöke lett. Néhány hónap múlva elbocsátották, és évekig gyárban dolgozott tisztviselőként. 1956-tól ismét ügyvéd lett, 1958-tól az ügyvédek felülvizsgálati, szakmai egzisztenciákról döntő bizottságának tagja.[37] 1962 és 1964 között az Országos Ügyvédi Tanács elnöke volt.

A szovjetizálásban kulcsszerepet játszó jogászok nem hagytak hátra kutatható hagyatékot, az Országos Levéltárban az Igazságügyi Minisztérium erre vonatkozó iratai hiányosak. Ilyenkor az interjú segíti a kutatót. Kálmán György (1921–2010) interjút adott nekem nem sokkal a halála előtt. Kálmánt zsidó származása miatt eltávolították a jogi egyetemről, és 1947-ben tett bírói és ügyvédi vizsgát, amikor már második éve dolgozott a népügyészségen, majd Kádár Miklós ügyvédi irodájában lett ügyvédjelölt. A *Népbírósági Közlöny*ben rendszeresen publikált a népbíróságok működésének elméleti és gyakorlati kérdéseiről. A népi demokráciák alkotmányain keresztül *A burzsoá jog a tőkés kizsákmányolás szolgálatában* címmel írt továbbképzésben használt anyagokat. A népbíróságok megszüntetése (1949) után gazdasági és kereskedelmi joggal foglalkozott, és nagyon szép szakmai karriert futott be gyakorló jogászként. Azok a befolyásos, intézményi pozíciókban dolgozó jogászok, akik részt vettek a rendszer működtetésében, 1989 után megúszták a felelősségre vonást, és tovább praktizáltak. Az ettől az elmaradt felelősségre vonástól való személyes félelme meghatározta az interjút is, amelyet készítettünk. Kálmán elmondta nekem, hogy a zsidótörvények miatti nélkülözések után azonnal megragadta a lehetőséget, hogy a népügyészségen dolgozzon. A büntetőjog nem volt különösen nagy presztízzsel vagy jövedelemmel kecsegtető szakma, de ez egy csapásra megváltozott, amikor megkezdte működését a népbíróság. A sok ügyben a kirendelt védő csekély, de biztos jövedelemre számíthatott az államtól az akkori nehéz időkben. S mivel tömeges folyamatról beszélünk, hiszen csak Budapesten 55 000 ügy indult, némelyik több vádlottal, így a magyar társadalom egészének volt mindennapi, meglehetősen felemás tapasztalata a népbíróság működéséről: rendszerszerű anomáliáktól az egyéni érdekérvényesítési lehetőségekig.

Kálmán szerint a népbírósági rendelet szövegét Névai László (1914–1983) dolgozta ki, és ez magyarázza a sok szovjet jogi elem átemelését és annak módját.[38] Névai László az a személy, aki a magyar büntetőjog szovjetizálásának láthatatlan háttérembere, mondta interjújában Kálmán György. Budapesten tanult jogot, majd a baloldali ifjúsági mozgalomban dolgozott, írt szépirodalmat a *Nyugat* című folyóiratba is.[39] 1942-től a Vörös Hadsereg tagja, részt vett a harcokban, vagy más források szerint politikai parancsnokságokon tevékenykedett politikai munkatársként. A hivatalos életrajz szerint 1946–1952 között a Kábel

[37] Gyekiczky Tamás: *Rendcsinálás – Tisztogatás az ügyvédi karban 1957–1958: dokumentumok*. Jogtörténeti Szemle, 10. évf. (2008) 1. sz. 52–76.

[38] A szerző interjúja Kálmán Györggyel, Budapest, 2005. március 22. Egy interjú állításai nem bírnak bizonyító erővel, de megvilágítják, hogy mi mindent nem lehet tudni levéltári forrás hiányában.

[39] Vö. Nyugat, 27. évf. (1934) 9. sz. http://epa.oszk.hu/00000/00022/00577/index.html (letöltés: 2018. április 4.)

Szovjet Elektromosipari Rt. magyarországi fióktelepén főügyész, ami titkosszolgálati fedőállás lehetett. A Rajk-per kirendelt védője. Ő alapította a szovjet jogi tanszéket 1952-ben az ELTE-n, majd ennek megszűnte után egyetemi tanár a polgári eljárásjogi tanszéken. Fontos szerepet játszott a szovjet jogalkotás szövegeinek magyar nyelvre való ültetésében.[40] 1956-ban eltávolították, majd visszakerült az ELTE-re. Másfél évtizedig volt főszerkesztője a *Külföldi Jogi Szemlének*, majd a *Magyar Jog* című folyóirat Külföldi jogi szemle és Figyelő című rovatait szerkesztette. Ő kezdeményezte és szervezte Budapesten a szocialista polgári eljárásjogászok első nemzetközi konferenciáját. Rendszeresen részt vett a polgári eljárásjogi és törvénykezési szervezeti tárgyú kormányzati kodifikációs munkákban. Kétszáznál több írásából hetven idegen nyelven is megjelent.[41] Névai az 1961-es könyvéből[42] egyszerűen kifelejtette a szovjet területi bíráskodás később tárgyalandó, 1953–1954-es magyarországi bevezetésének kudarcát, így remélve, hogy a kínos intermezzo elkerüli majd a történészek figyelmét.[43]

A magyar jogrendszer szovjetizálásának módjával és tempójával a szovjetek maguk nem voltak elégedettek. A szovjet tanácsadók még 1950-ben is panaszkodnak, hogy „Magyarországon mindezideig a régi burzsoá jogalkotás létezik" (és javasolták a helyzet változtatását, amely a később elemzendő területi bíróság bevezetése lett volna).[44] Az Igazságügyi Minisztérium két szovjet szakértője, L. Ny. Ricskov és J. Kaljakov 1953 januárjában indítványozták az MDP főtitkárának küldött levelükben az Alkotmányban előírt ügyészi szervezet létrehozását. Az Igazságügyi Minisztérium Büntetőjogi Főosztálya ezzel nem birkózott meg, ezért kellett „a hatalmi szervek és minisztériumok cselekményei feletti felügyeletét ellátó" államügyészséget létrehozni. Ricskov jelen volt Jevgenyij Kiszeljov nagykövet ebédjén 1953. május 10-én, amikor a szintén meghívott Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Révai József, Farkas Mihály közül Rákosi panaszkodott, hogy „Ricskov nyomást gyakorol ránk".[45] Jól mutatja az erőviszonyokat, hogy az ország legfontosabb embere panaszkodott és panaszkodhatott a szovjet tanácsadó befolyására. A Nagy Imre-kormány meg is valósította a kért reformokat. Miután az MDP KV Adminisztratív Osztálya javaslatot tett az MDP Központi Vezetősége Politikai Bizottságának, a minisztertanács megtárgyalta azt 1953. július 24-én, Ricskov szerződését pedig meghosszabbították 1955. november 12-ig.[46] Kaljakovról nincs több információnk.

A szovjetizálás folyamatának buktatói és konfliktusai

A magyar igazságszolgáltatás átalakítási folyamata értékelhető szovjetizáló diadalmenetnek, ha a törvényeket, kiépülő új intézményeket és a korábbi jogász szakmai elit nem kooperáló tagjainak a szakmából való kiszorítását, rosszabb esetben bebörtönzését nézzük.

A büntetőjog szovjetesítési folyamatának kronológiája valóban impresszív. A népbíráskodási törvénytől az 1961-es Büntetőtörvénykönyv elfogadásáig az igazságszolgáltatás

---

[40] Lásd például könyvismertetését: Névai László: *V. M. Cshikvadze: A szovjet katonai büntetőjog.* Jogtudományi Közlöny, 5. évf. (1950) 11–14. sz. 423–425.

[41] Argejó Éva: *Az 1956-os forradalom és megtorlás az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán.* Múltunk, 55. évf. (2010.) 2. sz. 131.

[42] Névai László: *Magyar törvénykezési és szervezeti jog*. Budapest, 1961.

[43] Gyekiczky Tamás: *Közjáték. Levéltári iratok a szovjet területi bíráskodás bevezetéséről.* Jogtörténeti Szemle, 7. évf. (2005) 3. sz. 13.

[44] Idézi a jelentést Baráth: *A szovjet tényező,* 96.

[45] Baráth: *A szovjet tényező,* 158.

[46] Baráth: *A szovjet tényező,* 159.

rendszere, tartalma, intézményrendszere és káder-állománya átalakult.[47] Az 1945 előtt még marginális szerepű és presztízsű büntetőjog a tömeges népbírósági ügyek és a hidegháború következtében, valamint az egyre világosabban megfogalmazott állambiztonsági érdekek miatt nagyszámú jogi végzettségű és megbízható káder számára biztosított szakmai karriert és megélhetést. A Csemegi-kódex általános része 1951-ig, mintegy hetven évig volt hatályban. Ezt az 1950. évi II. törvény, a Büntetőtörvénykönyv általános része (Btá.) váltotta fel, amely a szovjet büntető jogtudomány tapasztalataira támaszkodott. A különös rész azonban ezt követően is hatályban maradt, felváltására 1954-től kezdve készültek, ám az 1956-os forradalom és a politikai változások miatt erre csak az 1962-ben hatályba lépő 1961. évi V. törvénnyel került sor. Ugyanakkor a helyi intézmények, káderek igyekeztek az amúgy rendkívül kedvezőtlen körülményeket a maguk és a szakma számára kedvezően befolyásolni. De a részletek vizsgálata a szovjetizálás folyamatának egyértelmű sikertörténetnek tűnő értékelését más fénybe helyezi.

A népbíróságokon, bár nép-bíróságoknak hívták, távolról sem a „nép" bíráskodott, hiszen a népbíróság tagjait a politikai pártok delegálták, ellentétben a meghonosítani kívánt szovjet bíráskodási rendszerrel. A népbíróságok esetében a működés és az ítéletek attól függtek, hogy ki és mikor került a bíróság elé, volt-e saját ügyvédje, és milyen nemű volt.[48] Az országon belüli jogszolgáltatási regionális különbségek ebben az időszakban szembeötlők. Magyarországon ott, ahol a helyi elit elmenekült a visszavonuló német csapatokkal, a felálló új adminisztráció radikálisan és gyorsan fel tudta állítani a hatékony népbíróságokat. Míg ahol a korábbi helyi elit helyben maradt – például Esztergomban –, évekig tudta szabotálni alibi eljárásokkal, felmentő ítéletekkel a népbírósági törvény végrehajtását. Az igazságügyi rendszer kijátszása, manipulálása és a korrupció nem elhanyagolható tényezők, amelyek egyrészt a szovjetizáció, az antifasiszta ideológia ellen, de egyben a háborús bűnök valódi számonkérése ellen is hatottak.

A népbírósági rendszert szabályzó rendeletek és törvények a későbbiekben többször változtak, újakkal egészültek ki. Ezek a rohammunkában meghozott rendeleteket pontosították, szakmai tartalmukat emelték. Bár a politika változásának megfelelően kizárták a Polgári Demokrata Pártot a tagot delegáló pártok közül, de maradt valamennyi tér a különböző pártok együttműködésére, igaz, csak ideiglenesen. Szakmai kontrollként pedig létrehozták a Népbíróságok Országos Tanácsát. A NOT fellebbviteli szerv volt, amely megpróbálta kiegyensúlyozni a területi különbségeket, szakmai hiányosságokat és a politikai befolyást a bíráskodási gyakorlatban. A NOT öttagú tanácsokban járt el, ahova szintén a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült öt politikai párt[49] delegált tagokat, azonban ezek már bírói és ügyvédi vizsgával is rendelkező hivatásos szakbírák voltak. A védőt önálló fellebbezési jog nem illette meg. Mindeközben a népügyész minden esetben – akár enyhíté-

[47] Fontosabb jogszabályai: 1945: VII. tc. a népbíráskodásról (eredetileg: 81/1945. ME. sz. rend.); 1946: VII. tc. a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről; 1949: II. tc. a Közigazgatási Bíróság megszüntetéséről; 1949: XI. tv. a népnek a büntető igazságszolgáltatásban való részvételéről; 1949: 9. tvr. az igazságügyi szervezet átalakítása tárgyában; 1949: 17. tvr. a központi állami ellenőrzésről; 1950: II. tv. a Büntető Törvénykönyv általános részéről; 1953: 13. tvr. a Magyar Népköztársaság ügyészségéről; 1956: 35. tvr. a rendőrségről; 1957: 13. tvr. a munkásőrségről; 1957: 34. tvr. a népbírósági tanácsokról; 1959: 9. tvr. a Magyar Népköztársaság ügyészségéről; 1961: V. tv. a Büntető törvénykönyvről.

[48] Azoknak a tényezőknek a kvantitatív elemzéséről, hogy mi és hogyan befolyásolta azt, hogy ki milyen büntetési tételre számíthatott, lásd: Barna–Pető: *Political Justice,* id. mű.

[49] Polgári Demokrata Párt, Független Kisgazdapárt, Magyar Kommunista Párt, Nemzeti Parasztpárt, Szociáldemokrata Párt.

sért, akár súlyosbításért – fellebbezhetett, valamint a vádlott által bejelentett fellebbezéshez annak terhére csatlakozhatott. A NOT működésének hatására a népbírósági ítéletek majdnem felét enyhítették vagy megsemmisítettek. Ezért is jelent meg rosszalló szakcikk arról, hogy „jogi és politikai rövidlátás volt a népbíróság ítélete ellen fellebbezést engedni”.[50] Ilyen fellebbezésnek, azaz szakmai kontrollnak a szovjet rendszerben nem volt helye, ahogy az például Csehszlovákiában sem volt a rendszer része.[51]

Az 1953-as területi bíróságok létrehozásának kudarca jól mutatja a szovjetizálás folyamatával kapcsolatos szakmai ellenállást és annak hatékonyságát. Névai László, aki ekkor az ELTE szovjetjogi tanszékének vezetője volt, ragaszkodott Visinszkij 1938-ban meghirdetett koncepciójához, hogy meg kell szüntetni a különböző jogi ágak szétválasztását (büntető, polgári és közigazgatási), és új rendszer szerint, gyorsított eljárás során kiképzett új szakember gárdával kell helyben ítélkezni. A terv szerint a gyorstalpalón kiképzett, megfelelő családi háttérrel rendelkező bírók kiszállnak a területre, és ott mindenfajta jogi üggyel hozzájuk lehet fordulni. A szovjet joggyakorlat tervezett meghonosításában résztvevők megkapták a szovjet gyakorlat leírásának összefoglalását egy kis brosúrában. A terv hosszú távú célja a magyar jogrend (és annak gyakorlóinak, intézményeinek) kiiktatása lett volna.[52] A végrehajtásra azonban a szovjet tanácsadók minden politikai nyomása ellenére sem került sor, ami jól példázza a totális szovjetesítés kudarcát és a jogász szakma csendes ellenállásának sikerét egy nem kockázatmentes időszakban.

Ellenállási lehetőséget adott egy retorikai csavar a meglevő szakmai intézményrendszer védelmében, mondván: „Nyilvánvaló, hogy a szocialista büntetőjog által teremtett új intézmények mellett a szocialista büntetőjogban is megtalálhatók a büntetőjog eddig kimunkált egyes intézményei, azonban kétségtelen az is, hogy ezeknek a szocialista büntetőjogban részben szintén megmaradó intézményeknek változik a funkciója és mindezek – s ebben áll a kérdés lényege – alárendelődnek a büntetőjog merőben új, szocialista rendszerének. Míg tehát egyrészről az egyes régi büntetőjogi intézmények mindenáron való kiküszöbölése olyan oktalan radikalizmushoz vezethet, amelyet a szovjet büntetőjogászok elkerültek, addig a régi intézmények feltétlen megtartása és az új szükségletek folytán kívánatossá vált új intézmények beiktatásának elkerülése, továbbá megfeledkezés arról, hogy ezek az intézmények egy merőben új, szocialista büntetőjognak rendelődnek alá – olyan alapvető hiba lenne, amely egész büntetőjogunkat károsan befolyásolná.”[53] Feltehető, hogy a csendes szakmai szabotázs (a szükségszerű és rendszerszerű slampossággal) volt az, ami a népbíróságok működését felemássá tette, aminek komoly következményei voltak a második világháború utáni felelősségre vonás felemásságában. A szovjet típusú jogszolgáltatás bevezetésének megakadályozása a jogi területek egységesítésével pedig ismét a szakma érdekvédelmét segítette. Ebben nagy szerepük volt a közvetítőknek.

Összefoglalás

Az „emlékezetpolitikai biztonság” keretében a volt szovjet megszállás alatt lévő országokban egyre erősödik a szovjetizálásnak mint egyirányú folyamatnak az értelmezése. A szovjet tanácsadók helyi szerepét ennek keretében szokták látványosan túlbecsülni, ezzel láthatatlanná téve azokat a történelmi szereplőket, akik a szovjet és a helyi intézmények döntés-

[50] Bajor László: *A NOT probléma*. Jogtudományi Közlöny, 2. évf. (1947) 8–9. sz. 47.

[51] Szarka: *Jogfosztó jogszabályok,* 111–112.

[52] Gyekiczky: *Közjáték,* 14.

[53] Szabó: *A szovjet szocialista büntetőjog alapelvei,* 378.

hozóiként közvetítettek. Ennél is bonyolultabb képet kapunk, ha egy területet vizsgálunk: a magyar büntetőjog területét. Itt egyrészt a nemzeti szintű törvények, intézmények lebontását, másrészt az ezek megtartásában érdekelt szakemberek óvatos szakmai ellenállását figyelhetjük meg. Az 1945-től induló korszakban szinte minden évben gyors jogszabályi változások következtek be az 1953-ig egyre erősödő politikai nyomásra. A kezdeti gyors törvénykezést 1945 nyarától felváltja a szervezettebb intézményrendszer, amely már teret adott az egyéni és helyi érdekérvényesítésnek. 1948-tól a szovjet témájú cikkek száma növekedett a jogász szakmai folyóiratokban, és a szovjet tanácsadók szerepe is nagyobb volt a jogszolgáltatás területén. Az Igazságügyi Minisztériumban is dolgozott (jelenlegi tudásunk szerint) két szovjet tanácsadó, akik kezdeményező és döntéshozó helyzetben voltak a törvénykezési prioritások megállapításánál. Az 1956-os forradalom után a munka lassan visszatért a szakmai mederbe, de a szakmai kulcspozíciókat ugyanazok a jogászok foglalták el hosszú évtizedekre, akik főszerepet játszottak a szovjetizálás (illetve annak mérséklésének) folyamatában. A szakirodalom csak nemrégiben kezdett azzal foglalkozni, hogy a strukturális és geopolitikai tényezők mellett az emberek tevékenységének hatását *(„agency”)* is elemezze a történelmi folyamatokban. A jogalkotásról, bizottsági munkáról kevés forrás maradt fenn, a személyes háttéregyeztetésekről meg a dühös telefonhívásokról talán még kevesebb. Ha azonban társadalomtörténeti keretben vizsgáljuk, láthatóvá válik nemcsak az egyéni szereplők befolyása, hanem az ellenállás kis körei és intézményei, valamint azok a készségek és képességek, amelyek magyar büntetőjogász karrierhez kellettek. „Átálltam” – mondta az akkor keresztény középosztálybeli pályakezdő ügyvéd, B. Gy, akivel interjút készítettem jól menő népbírósági praxisából kinőtt sikeres büntetőjogi karrierjéről.[54] Ez az „átállás”, azaz a másik fél, a szovjet érdekek valós vagy vélt képviselete volt az egyik ilyen feltétel: az „önszovjetizáció”, ami a szovjetizáció valódi eredménye.

Andrea Pető

Sovietizing Hungarian Criminal Law: Intermediaries and Institutions (1945–1961)

This paper examines the post-1945 Hungarian judicial system in order to fill a hiatus in the relevant literature. Part of the existing literature focuses on the way war criminals and collaborators were handled by a given country's judicial system. Another segment of the literature deals with the Sovietization of Soviet-occupied Eastern Europe, primarily examining the salami-slicing of opposition parties and the construction of the police state. This chapter links the analysis of Sovietization with the examination of the Hungarian judicial system with a special focus on the role played by Hungarian intermediaries, scrutinizing which intermediaries created what kind of new practices and institutions with what content.

[54] Az interjút idézem: Pető: *A női háborús bűnösök ügyvédjei,* 163.